

Mieczysław Balowski

Uniwersytet im. Adama Mickiewicza w Poznaniu

DOI: 10.14746/psj.2014.XXVII.3

Akvizice češtiny a propriální sféra jazyka

Moderní teorie osvojování cizího jazyka berou v úvahu jak tradiční strategie učení, které zahrnují činnosti zaměřené na usnadnění komunikace v tomto jazyce, a také na shromažďování informací o realitě, ve které se osoba, jež se češtinu učí, nachází, na jejich dekódování a využití v komunikační situaci, tak i moderní metody získávání schopnosti dorozumět se v cizím jazyce, založené především na teorii komunikačního aktu, včetně interkulturních prvků. V druhém případě jde o strategii jazykové akvizice, která je přímo spjata s komunikačními strategiemi, jež směřují k dosažení takové úrovně znalosti cizího jazyka, která by recipientovi umožnila ovládnutí (základních) komunikačních činností, i když ne úplně ovládá jazykový systém, a také sociálně-kulturními faktory, zapsanými a přechovávanými v tomto jazyce (např. malá slovní zásoba, omezená znalost sémantických složek lexikálních jednotek, neznalost určitých jevů české kultury, českých zvyků, neúplná znalost pravidel mluvnice tohoto jazyka, apod.). Z tohoto důvodu dnešní jazyková akvizice vychází z kognitivní teorie, podle které osvojování jazyka souvisí s kognitivním vývojem jedince a jeho způsobem vnímání světa. V tak pojaté výuce jde o překonávání jazykových a kulturních hranic na základě poznatků kultury druhé země a jejich srovnání se svou vlastní kulturou.

Kognitivní teorie předpokládá postupné získávání informací o světě, který „těsně“ obklopuje osobu, jež se cizí jazyk učí, nebo který je středem jejich zájmů. Navíc v jazykové akvizici jde o získávání znalostí lišících se od poznatků, které jedinec již vlastní a které patří k jeho mateřštině, a také o zdůraznění interkulturního aspektu ve výuce cizích jazyků, aby v kontaktu s příslušníkem jiné kultury mohl vystupovat a jednat jako zprostředkovatel obou kultur, řešit interkulturní nedorozumění a využívat různé komunikační strategie. Proto mezi

metody využívané v této teorii patří i takové, jak např. srovnávací (mluvnická) metoda, překladatelská metoda, audiolingvální, konverzační nebo (psychologicko-) kognitivní metoda. Všechny tyto metody jsou používány v závislosti na úrovni (A1, A2, B1 atd.) výuky a na komunikační strategii, které v učebnici dáváme přednost. Z tohoto důvodu se do komunikační strategie stále častěji začleňuje teorie sociálního učení, která zdůrazňuje úlohu životního prostředí v procesu učení (zeměpis, historie, turistika apod.). V glottodidaktice tímto životním prostředím je také přirozené prostředí učeného cizího jazyka (stát, rodilí mluvčí atd.), a proto si osoba, která se cizí jazyk učí, může zajistit poznání nového životního prostředí již během výuky prostřednictvím absolvování studijních pobytů v rámci různých vzdělávacích kurzů a programů, jako je např. program Erasmus (díky takovému pobytu učící se cizímu jazyku je nucen se do cizí kultury ponořit a snažit se s ní sžít) nebo tradičním způsobem na základě učebnic, osobního kontaktu s vyučujícím apod. V tomto případě se soustředíme jen na ty možnosti získávání sociokulturní kompetence, které jsou do učebnice zahrnuté, protože tímto způsobem učící se cizímu jazyku identicky překonává první kroky, které překonává dítě, když se učí mateřskému jazyku přirozeným způsobem (např. napodobuje dospělě)¹.

Záměr získání plné komunikativní kompetence je zřetelnější v modernějších učebnicích cizího jazyka než ve starších, i když relativně nedávno zpracovaných, ve kterých převládá přístup získání plné jazykové kompetence. Tato situace by měla učícímu se cizí jazyk poskytnout téměř plnou bilingvální schopnost. Základem tak chápané jazykové akvizice je mluvnický systém, slovní zásoba, kterou zde chápeme jako lexémy, lexikalizované vyjádření, frazémy, onyma, ale i krátké literární formy (příslloví, sentence, aforismy, nebo okřídlena slova) a co největší sociokulturní složka příruček. Pokud můžeme říci, že mluvnický systém je přibližně v úplnosti zaveden do učebnice, tak s lexikální složkou je tomu jinak. Selekce lexikálního učiva by měla být důkladněji promyšlena. Jde tady především o věnování větší pozornosti vlastním jménům, protože se přímo vztahují k mimojazykové skutečnosti (sociokulturní kompetence, interkulturní složka učiva) a také občas tvoří základ pro vytvoření dalších jednotek lexikální roviny (např. pro idiomy: *wyjść jak Zabłocki na mydle* nebo *rytyr z Nemanic*²). Z tohoto

¹ Zuzana Künzlerová tvrdí, že „Právě děti předškolního věku jsou schopny učít se cizímu jazyku téměř stejným nebo podobným způsobem, jakým se učí jazyku mateřskému, tedy: 1. když se na ně v příslušném jazyce hovoří a 2. četbou nejprve nejjednodušších knížek obsahujících pár slovíček“ (eadem, *Vzdělání a příprava učitelů pro interkulturní výuku češtiny jako cizího jazyka*, „Sborník prací AUČCJ“, 2010, s. 41).

² Srov. např. *Język zwierciadłem kultury, czyli nasza codzienna polszczyzna*, red. H. Zgółkowa, Poznań 1988; *Kultura w nauczaniu języka polskiego jako obcego: stan obecny, programy nauczania, pomoce dydaktyczne*, red. W.T. Miodunka, Kraków 2004; *Sociokulturní složka výuky cizího jazyka a společný evropský referenční rámec*, red. M. Hádková, G. Balowska, Racibórz–Ústí nad Labem 2008 a další.

důvodu jsou v jazykové akvizici velmi důležitým prvkem. Větší pozornost věnována apelativům vyplývá — na jedné straně — z důvodu, že jsou základem každého komunikátu, a na druhé, že jsou již dobře metodicky zpracovány podle tematických okruhů, později jsou jen doplňovány podle principu frekvence v současné běžné komunikaci, u méně frekventovaných slov — podle principu nezbytnosti v daném sémantickém poli. Pomíjíme zde apelativa, jejichž využití v jazykové akvizici je již zpracováno a popsáno v mnoha pracích a monografiích, jako jsou evropský systém popisu a hodnocení jazykového vzdělávání³, práce Státní komise potvrzení stupně znalosti polského jazyka jako cizího (Państwowej Komisji Poświadczenia Znajomości Języka Polskiego jako Obcego⁴) nebo v tematických slovnících⁵, a zaměříme se na analýzu vlastních jmen použitých k realizaci glottodidaktického cíle.

Vlastní jména plní označovací funkci, v podstatě se vztahují výlučně na jediný objekt, a proto — jak tvrdí Ewa Rzetelska-Feleszko — „Za nejdůležitější kritérium rozlišující *nomina propria* od *nomina appellativum* je třeba [...] uzнат jejich jedinečnost, tj. schopnost označovat jednotlivé, individuální designáty”⁶. Tento rys proprií je predestinuje k jejich využití v jazykové akvizici (precizní komunikace), přičemž je třeba zde zdůraznit, že jejich druhotnou vlastností je poukazování (zdůrazňování) na mluvnicko-systémové (např. derivační typ příjmení) nebo kulturní (např. typická jména, názvy historických událostí, svátků, zvyků apod.) prvky daného jazyka, protože v deskriptivní teorii vlastních jmen, jejíž pojetí zastává John Searle, se jim vedle denotátu přisuzuje také význam (přesněji řečeno: smysl), který tvoří jeho intencionální obsah, spojovaný s kon-

³ Společný evropský referenční rámec. *Jak se učíme jazykům, jak je vyučujeme a jak v jazycích hodnotíme*, Olomouc 2002.

⁴ *Standardy wymagań egzaminacyjnych*, Państwowa Komisja Poświadczenia Znajomości Języka Polskiego jako Obcego, Warszawa 2004 czy wcześniejsze prace na ten temat, np. *Język polski jako obcy. Programy nauczania na tle badań współczesnej polszczyzny*, red. W. Miodunka, Kraków 1992; *Język polski jako obcy*, red. M. Gnyś, wybór i oprac. J. Latusek, H. Prejs, cz. 1: *Podręczniki do nauki języka polskiego dla cudzoziemców za lata 1980–1993*, Warszawa 1996; srov. také české práce o certifikaci výuky cizích jazyků, např. *Prahová úroveň — čeština jako cizí jazyk*, Strasbourg 2001; *Zkušební řád. Certifikovaná zkouška z češtiny pro nizince na úrovni A1, A2, B1, B2a C1*, Praha 2013. On-line: http://ujop.cuni.cz/upload/stories/vtc/zkusebni_rad_2013_cs_fin.pdf [přístup: 10.01.2014].

⁵ Srov. Z. Cygal-Krupa, *Słownictwo tematyczne języka polskiego. Zbiór wyrazów w układzie rangowym, alfabetycznym i tematycznym*, Kraków 1990; M. Kita, E. Polański, *Słownik tematyczny języka polskiego*, Łódź 2002; E. Rajnik, H. Zgółkowa, *Słownik minimum polsko-duński z indeksem duńsko-polskim*, Poznań 2000; H. Zgółkowa, *Słownik minimum języka polskiego*, Kraków 2013, G. Balowska, *Mały słownik tematyczny języka czeskiego*, Racibórz 2004 a další.

⁶ „Za najjistotniejsze kryterium odróżniające *nomina propria* od *nomina appellativum* należałoby [...] uznać ich jednostkowość, tj. funkcję oznaczania pojedynczych, indywidualnych desygnatów” (*Polskie nazwy własne. Encyklopedia*, red. E. Rzetelska-Feleszko, Warszawa–Kraków 1998, s. 117).

krétním mluvčím během konkrétního užití tohoto propria (což se také nazývá jednoprvková množina deskripce).

1. Obsahová analýze učebnic

Zkoumaný materiál pochází ze dvou učebnic: *Čeština pro cizince. Základní kurs* a *Chcete mluvit česky?*⁷. Jejich tematické uspořádání je obdobné, i když se rozdělení učebního materiálu na jednotlivé úseky liší: v první je 25 lekcí, ve druhé — jenom 15. Avšak obě dvě příručky zahrnují všechny okruhy, které osoba, jež se cizí jazyk — v našem případě češtinu — učí, musí poznat v počáteční fázi osvojování jazyka, protože tyto témata tvoří důležitý faktor ovlivňující možnost získání základů komunikační kompetence, a také i sociokulturní kompetence — základ, na který pak navazuje v dalších učebnicích (bude potom doplňovány nebo dále rozvíjeny). K těmto okruhům můžeme přiřadit následující tematické lekce zavedené do příručky z roku 1993:

1. Škola a kolej;
2. Pracovní den, Co říká pan profesor, co říká student;
3. Naše město, Na ulici;
4. Na návštěvě;
5. Pojedeme na výlet, Na nástupišti;
6. Nakupujeme, Rozhovor;
7. V jídelně, V restauraci;
8. Prohlížíme si mapu, Roční období;
9. Jsem nemocný, Co říká lékař;
10. Sport;
11. 17. listopad, Víte, že...?;
12. Pošta, Tomáš telefonuje;
13. Studium, Umíte studovat?;
14. Kulturní život v Československu;
15. Průmysl, O exkurzi;
16. Zemědělství, Dopis;
17. Náš nový domov, Životní úroveň;
18. Evropa ve 20. století;
19. Problémy rozvojových zemí;
20. Moderní doba a životní prostředí;

⁷ Dále budu používat tyto zkratky pro označení jednotlivých učebnic: 1993 — pro K. Hronová, M. Turzиковá, *Čeština pro cizince. Základní kurs*, Praha 1993, a 2005 — pro H. Remediosová, E. Čechová, *Chcete mluvit česky?*, 1. vyd., Liberec 2005. Je třeba zde zdůraznit, že příručka *Čeština pro cizince* byla zpracována v roce 1988, což v úvodu potvrzují i její autorky.

21. Hledáme energii;
22. Lékařská péče;
23. Zákony a zákonitosti;
24. Změní se člověk?;
25. Teorie a praxe.

V učebnici z roku 2005 tato problematika je rozdělena do 15 lekcí, přesto je stejná, i když je zde o 10 lekcí méně⁸:

1. Pokoj. Zdvořilostní obraty;
2. Pan Kubát a jeho rodina, Pan Kowal a jeho rodina;
3. Můj den, Co dělají?;
4. Pojedu do Prahy, Půjdeš taky do divadla?;
5. V Praze, Na náměstí;
6. Návštěva, Kubátovi mají návštěvu;
7. Kde jsi byl tak dlouho?, Co jsem dělal včera?;
8. Ona a on v nákupním centru, Butik „Móda pro vás“;
9. On a ona v kuchyni, V restauraci;
10. Roční období, Bylo hezky;
11. Pošta, Dopis, pohled, Telefon, U počítače;
12. V hotelu, Dovolená;
13. U lékaře, Ve zdravém těle zdravý duch;
14. Co chcete o mně vědět?, Na dálnici;
15. Hledám brigádu, Jednání.

Jestli vezmeme v úvahu závislost vlastních jmen na učebním materiálu, tak zjistíme, že výskyt onym by měl být v těchto učebnicích přibližně stejný. Navíc by se vlastní jména měla objevit nejen jako složky komunikativní kompetence, ale také jako mluvnický materiál, protože v každém případě plní komunikativní (jako součást komunikačního aktu), sociokulturní (přímo, když poukazují na realie, nebo nepřímo, když poukazují na skrytou deskripci) a jazykovou funkci (když se objevují v mluvnických cvičeních, zobrazují morfologické prvky češtiny).

Vlastní jména, která se v analyzovaných učebnicích objevila, můžeme rozdělit do tří skupin:

1. **Bionyma** — názvy živočichů, ke kterým patří antroponyma (jména a příjmení, zde zvlášť vyčleníme skupinu pro významné osoby, názvy národu a etnických skupin), zoonyma a fitonyma⁹.

⁸ Autorky v úvodu napsaly: „Učebnice byla vypracována ve shodě s učebními plány roku jazykové a odborné přípravy pro patnáct vyučovacích týdnů s intenzivní výukou češtiny v počtu 25 (v prvních dvou týdnech 30) vyučovacích hodin“ (2005, s. 10).

⁹ Srov. R. Šrámek, *Úvod do obecné onomastiky*, Brno 1999, s. 164.

2. **Toponyma** — názvy neživých přírodních objektů a jevů, ke kterým patří: názvy států, regionů, názvy moří, řek, jezer, názvy hor, lesů a hor, názvy ulic, náměstí, domů, institucí (městská toponyma), názvy měst, sídlišť a vesnic.
3. **Chrématonyma** — názvy lidských výtvorů, které vyjadřují společenské, kulturní a politické vztahy, ke kterým např. patří: názvy historických události (jako jsou svátky, festivaly atd.), názvy stran, organizací, institucí nebo podniků, názvy literárních děl, názvy časopisů, názvy hudebních skladeb, filmů a uměleckých děl, názvy unikátních exemplářů a výrobků.
Jejích výskyt v jednotlivých učebnicích ukazuje tabulka č. 1.

Tabulka 1. Výskyt vlastních jmen v jednotlivých učebnicích

Druh vlastního jména	1993	2005
Bionyma	40	152
Toponyma	55	135
Chrématonyma	15	7
CELKEM	110	294

Takové rozložení vlastních jmen v jednotlivých učebnicích lze vysvětlit jinou tendencí v glottodidaktice, která byla platná v době zpracování dané učebnice. V první příručce je vidět snahu získat komunikační dovednosti v češtině tykající se obecných reálií, ve druhé učebnici se v centru staví přímý kontakt s odběratelem a sociokulturní orientaci (především zeměpisnou, tykající se blízkého okolí). Proto příručka z roku 1993 uvádí obecné informace pomocí apelaativ, i když je občas doplňuje (upřesňuje) vlastní jméno, zatímco učebnice z roku 2005 uvádí přesnější (až detailní) data, tykající se především kulturní složky jazykové akvizice. Podívejme se teď na jednotlivé skupiny.

2. Bionyma

Ve starších učebnicích byla bionyma chápána instrumentálně. Objevovala se jen tam, kde to vyžadoval text (např. v dialozích, kde apelativa mohla způsobit nedorozumění, v popisech určitých osob apod.). V novějších příručkách je tomu jinak. Zdůrazňuje se v nich jejich sociokulturní funkci, a proto se staly důležitým prvkem komunikačního aktu. Výskyt bionym ukazuje níže uvedená tabulka.

Tabulka 2. Výskyt bionym v jednotlivých učebnicích

Druh vlastního jména	1993	2005
Antroponyma — jméno	16	95
Antroponyma — příjmení	18	35
Antroponyma — významné osoby	—	13
Etnonyma	6	9
CELKEM	40	152

Vlastní jména, která patří k této skupině, můžeme ještě rozdělit do následujících podskupin:

a) jména:

— **jména česká:**

1993: Alice, Eva, Helena, Jan, Jana, Jiřina, Luboš, Karel, Marie, Marta, Martin, Mirek, Petr, Robert, Tomáš, Václav;

2005: Adam, Albert, Alena, Alžběta, Andulka, Anežka, Anička, Anna, Antonín, Bartoš, Bedřich, Bedřiška, Běta, Bohouš, Bohumil, Dana, Daniela, David, Eva, Filip, Franta, František, Františka, Hedvika, Helena, Honza, Irena, Ivana, Jakub, Jan, Jana, Jirka, Jiří, Jitka, Johana, Josef, Kačenka, Kája, Karel, Kateřina, Katka, Klaudie, Kristýna, Kryštof, Lenka, Lucie, Lukáš, Marek, Marie, Markéta, Marta, Martin, Martina, Maruška, Mařenka, Matěj, Matyáš, Micha(e)la, Michal, Mikuláš, Miloslav, Mirek, Míša, Monika, Olga, Ondra, Ondřej, Pavel, Pavla, Pepa, Petr, Růžena, Štěpán, Tereza, Tomáš, Tonda, Václav, Valerie, Vašek, Veronika, Viktorie, Vláďa, Vladimír, Zuzana;

— **jména cizí:**

2005: Andrzej, Elisabeth, Henryk, John, Kim, Mary, Mikołaj, Richard, Robert, Tomasz;

b) příjmení:

— **příjmení česká:**

1993: Černý, Dolejší, Horáková, Hoření, Mrázek, Mrázková, Novák, Nováková, Novotná, Novotný, Růžičková, Říha, Svoboda, Tesařová, Tesař, Váha, Veselá, Veselý;

2005: Bartošová, Bílá, Čapek, Čech, Černý, Dvořák, Fišer, Janáček, Kopecký, Král, Kraus, Kubát, Kubeš, Kučerová, Kuchař, Mareš, Martínek, Mašková, Nová, Novák, Novotný, Nykl/Nykel, Pocházka, Pospíšil, Tůma, Smutná, Svoboda, Šíma, Vávra, Veselá, Vlk, Vrána, Vránek, Zeman;

— **příjmení cizí:**

2005: Fisher;

- c) **významné osoby — vyskytují se jen v učebnici z roku 2005:**
- **skladatelé:** Antonín Dvořák, Ludwig van Beethoven, Fryderyk Chopin;
 - **zpěváci populární hudby:** Karel Gott, John Lennon, Madonna (Madonna Louise Veronica Ciccone Ritchie), Sting (Gordon Matthew Thomas Sumner), Mick Jagger, Luis Armstrong;
 - **spisovatel:** Milan Kundera;
 - **režisér:** Miloš Forman;
 - **malíř:** Pablo Picasso;
 - **politik:** Václav Havel;
- d) **etnonyma:**
- 1993:** Arab, Angličan, Čech, Rus, Slovák, Vietnámec;
 - 2005:** Američan, Angličan, Čech, Ital, Maďar, Němec, Polák, Rus, Slovák;

Jak můžeme z výše uvedeného srovnání vidět, antroponyma tvoří podstatnou část názvů této kategorie, i když jména a příjmení, která se v příručce z roku 1993 objevují, jsou v ní použita jen pro účely komunikačního aktu (součástí komunikačního aktu: recipient a příjemce jsou vyjádření vlastním jménem)¹⁰. Navíc mnohé z nich jsou zde uvedené ne z komunikačních důvodů (v této funkci byly zde použity jen čtyři jména), ale morfologických, a proto se objevují jen v mluvnické části: ve slovtvorných cvičeních a ve cvičeních formální morfologie, což je ve shodě se starším způsobem zpracovávání učebnic češtiny jako cizího jazyka, který stanoví, že by se v učebnicích měla uvést nejběžnější jména v oficiální verzi, a také základní morfologické typy antroponym¹¹. Kromě toho

¹⁰ Např. v kapitole věnované kulturnímu životu se nevyskytují vlastní jména, a jenom apelativa: „**Nová slova — Kulturní život:** a to, balet, -u Mn, bohatý, -á, -é, bohatý život, činohra, -y F, čtenář, -e Mž, diskuse, -e F, diskutovat, -uji, -ují, -oval impf., dlouholetý, -á, -é, dokazovat, -uji, -ují, -oval impf., domácnost, -i F, důkaz, -u Mn, festival, -u Mn, film, -u Mn, hlavně adv., hra, -y F, divadelní hra, hudba, -y F, hudební, -í, -í, inscenace, -e F, televizní inscenace, jinde adv., konat se, -á se, -ají se, -al se impf.; koncert, -u Mn; kultura, -y F; kulturní, -í, -í; lid, -u Mn; městský, -á, -é; mezi — A; patřit mezi národy; mnoho; muzeum, -ea N; nesvoboda, -y F; o + A; zájem o kulturu; o + L; diskutovat o hře; opera, -y F; podle + G; podle počtu obyvatel; podmínka, -y F; poněkud adv.; pořádat, -ám, -ají, -al impf.; právě tak; pro + A; podmínky pro rozvoj; samozřejmost, -i F; státní, -í, -í; středověk, -u Mn; tradice, -e F; udržet, -ím, -í, -el pf.; umělec, -lce Mž; uskutečňovat, -uji, -ují, -oval impf.; útlak, -u Mn; veřejný, -á, -é; veřejná knihovna; vesnice, -e F; výstava, -y F; vzdělání, -i N; vzdělanost, -i F; zájem, -jmu Mn; známý, -á, -é; známý festival; zúčastňovat se, -uji se, -ují se, -oval se impf. + G” (1993, s. 198).

¹¹ Srov. např. doporučení polské lingvistky Ireny Sarnowské-Gieffingové: „Planując pracę dydaktyczną trzeba naturalnie pamiętać, że onomastyka stanowić ma część nauki o leksyce. [...] Zagadnienia te da się omawiać zawsze w związku z ogólnymi ćwiczeniami w mówieniu i pisaniu, a także w związku z lekturą.

Na nižším etapie nauki lektor musí oczywiście uciec się do metod podających, zaznajamiając słuchaczy z konwencjonalnymi zasadami gramatyki onomastycznej (zasady pisowni polskich nazw własnych).

POZOR! Mrázek — Mrázková, Růžička — Růžičková (1993, s. 64)

nebo přivlastňovací tvary, např.:

B. Je to Tomášův, nebo Evin sešit?

(*Adjektiva posesivní — Čí?*)

Adjektiva posesivní bývají často v názvu — SROVNEJTE např.: Karlův most, Karlova univerzita, Karlovo náměstí — Který, -á, -é? (1993, s. 251)

Obdobná situace nastává v případě příjmení a názvů etnických nebo národnostních skupin. Zde jsou vlastní jména využívána především jako mluvnický materiál, např.:

Znám —

paní Novákovou,

paní Tesařovou.

pana Nováka

pana Tesaře

pana Černého a paní Černou,

pana Dolejšího a paní Dolejší (1993, s. 64)

POZOR:

[...]

-ové

syn → synové, pán → páni i pánové; *je také:*

Rus → Rusové (*některá substantiva — jedna slabika*) (1993, s. 105)

Kromě nejběžnějších slovtvorných typů vlastních jmen, jakými jsou přechylování nebo tvoření přivlastňovacích tvarů od podstatných jmen, zkoumány materiál nedovoluje uvést žádné další důležité vlastnosti českých antroponym. Tento rys onym lze ještě zřetelněji ukázat na skupině jmen a příjmení významných osobností, kde neexistují žádné názvy české politické, umělecké nebo vědecké scény (týká se to učebnice z roku 1993). Náhodnost jmen v této kategorii zdůrazňuje také kategorie názvů etnických nebo národnostních skupin.

Zatímco v příručce z roku 2005 jak jména, tak příjmení jsou typická i po frakvenční stránce a oblíbenosti v české společnosti, jak rovněž po stránce návaznosti na (předpokládané) bezprostřední příjemcovy okolí (zde: učícího se češtině), tak v příručce z roku 1993 je situace odlišná. V *Chcete mluvit česky?* jde nejen o informativně-komunikační funkci vlastních jmen, ale také o informaci o českém antroponymickém systému. V *Základním kursu češtiny* se u vlastních jmen setkáváme jen s komunikativní a mluvnickou funkcí (skloňování).

Sociokulturní funkci plní kategorie antroponym: jména a příjmení významných osobností, která se vyskytují jenom v učebnici z roku 2005. Jsou zde uvedena jména a příjmení skladatelů, zpěváků populární hudby, spisovatele, režiséra, malíře a politika. Rozšířené pole českých reálií je vidět také u etnonym, které v této učebnici tvoří skupinu asi dvakrát větší než v příručce z roku 1993, vyjímaje názvy *Čech* a *Slovák* — národů, které do roku 1992 spolutvořili jednu federaci, a proto tyto názvy byly chápány jako domácí, stejně jako toponyma označující jejich oblast trvalého bydliště, srov.:

PAMATUJTE:

Čechy — Morava — Slovensko; Čech — Češi, Slovák — Slováci
tady = zde → zdejší; asi x **prý**

Kde? — v Čechách, **na** Moravě, **na** Slovensku

na severu, **na** jihu, **na** východě, **na** západě (1993, s. 115)

3. Toponyma

Důležitou skupinu vlastních jmen tvoří toponyma, jejichž výskyt je ve zkoumaných učebnicích nezbytný, a to z důvodu, že osoba, která se cizí jazyk učí, se musí orientovat alespoň v okolí a prostředí, ve kterém akvizice češtiny probíhá. I když tato propria mohou být vyměněna apelativními slovy, nezaručuje to přesnou a precizní komunikaci, což v případě cizince (s dost malou komunikační kompetencí v češtině) je zvláště důležité (často se v takové situaci aktivizuje negativní transfer). Musí on umět položit otázky tykající se např. místa ubytování nebo stravování apod., a proto toponyma jsou skupinou onym, která se vždy v jazykové akvizici objevuje. Jejich výskyt ve zkoumaných učebnicích znázorňuje tabulka č. 3.

Tabulka 3. Výskyt toponym v analyzovaných učebnicích

Druh vlastního jména	1993	2005
Choronyma	25	24
Hydronyma	3	2
Oronyma	2	3
Urbonyma	9	33
Urbanonyma	16	73
CELKEM	55	135

Vlastní jména této kategorie lze rozdělit do následujících podskupin:

a) názvy kontinentů, států a regionů:

kontinenty a jejich součásti:

1993: Evropa, jižní Evropa, střední Evropa,

2005: Austrálie, Amerika, Evropa, Jižní Amerika, Kanada, Skandinávie, střední Evropa;

státy:

1993: Čechy (Česká republika, Československo), jižní Čechy, Maďarská republika (Maďarsko), Polská republika (Polsko), Rakousko, Slovenská republika (Slovensko), Sovětský svaz, Spolková republika Německa, Švédsko, Ukrajina; Afghánistán, Alžírsko, Bolívie, Etiopie, Indie, Malí, Kongo, Nigérie, Peru, Vietnam;

2005: Anglie, Česká republika (Česko a Čechy), Dánské království, Francie, Holandsko, Spolková republika Německa (Německo), Nizozemské království, Polská republika (Polsko), Rakouská republika (Rakousko), Rusko, Slovenská republika (Slovensko), Spojené království Velké Británie a Severního Irska a Velká Británie, Švédské království, Švýcarská konfederace; Mexik, Spojené americké státy;

regiony:

1993: Morava, Slezsko,

2005: Morava;

b) názvy moří, řek, jezer:

řeky:

1993: Dunaj, Labe, Vltava

2005: Dunaj, Vltava;

c) názvy hor, lesů a pohoří:

hory a kopečky:

1993: Krkonoše, Tatry,

2005: Alpy, Krkonoše, Šumava;

d) názvy planet, hvězd:

planety:

1993: Země

e) názvy měst:

česká města:

1993: Bratislava, Brno, České Budějovice, Košice, Mladá Boleslav, Ostrava, Plzeň, Praha, Tábor;

2005: Brno, České Budějovice, Jihlava, Karlovy Vary, Kladno, Liberec, Mariánské Lázně, Olomouc, Ostrava, Pardubice, Plzeň, Praha, Tábor, Mladá Boleslav;

cizí města:

2005: Berlín, Hamburk, Mnichov; Bratislava, Budapešť, Londýn, Madrid, Innsbruck, Vídeň, Řím; New York; Gdaňsk, Krakov, Lodž, Lublin, Poznaň, Štětín, Varšava, Vratislav;

f) názvy ulic, náměstí, domů, institucí:

ulice a náměstí:

1993: Karlovo náměstí, Mírové náměstí, Náměstí míru, náměstí Pražského povstání, Pražská ulice, Karlův most;

2005: Husinecká, Kaprova, Národní třída, Václavské náměstí, Žižkov, Nám. Dr. Beneše;

památky:

2005: Bazilika svatého Jiřího, Hradčanské náměstí, Hradčany, Chrám svatého Víta, Karlův most, Klenotnice, Kostel svatého Mikuláše, Královský letohrádek, Královský palác, Malá Strana, Malostranské náměstí, Národní muzeum, Orloj, Památník národního písemnictví, Pomník Jana Husa, Pomník svatého Václava, Prašná brána, Pražská Loreta, Pražský hrad, Staré Město, Staroměstská radnice, Staroměstské náměstí, Staronová synagoga, Starý židovský hřbitov, Strahovský klášter, Týnský chrám, zahrady Pražského hradu, Zlatá ulička; Český Krumlov;

muzea:

2005: Bertramka, Muzeum hudby;

divadla:

1993: Laterna magika, Národní divadlo v Praze, Státní opera, Stavovské divadlo;

2005: divadlo Fidlovačka, Městské divadlo;

hotely:

2005: Evropa, Hvězda;

školy a knihovny:

1993: České vysoké učení technické, Univerzita Karlova, Vysoká škola ekonomická, Vysoká škola zemědělská;

2005: Karlova univerzita, Technická univerzita v Liberci, Klementinum;

kavárny:

2005: Slavie, Vltava, U: Benedikta, Aničky, divadla, Jakuba, Libuše, Matouše, koleji, České koruny, Keplera, Mostecké věži, Staré pani, Staré pošty, Svaté Ludmily, Svatého Vojtěcha, Týna, Valentina;

restaurace:

2005: Lípa;

banky:

1993: Investiční banka,

kina:

2005: Atlas, Pasáž;

stanice metra:

2005: Anděl, Florenc, Hlavní nádraží, Hradčanská, Malostranská, Muzeum, Staroměstská;

nádraží:

2005: Hlavní nádraží;

nákupní centrum:

1993: Prior (obchodní dům),

2005: Zlatý Anděl.

V této skupině vlastních jmen důležitou úlohu plní choronyma (názvy kontinentů, států a regionů), urbonyma (názvy měst, zvláště v učebnici z roku 2005) a urbanonyma (názvy ulic, náměstí, domů a institucí). I zde je zřejmé, že se dobový způsob jazykové akvizice stává neoddelitelnou součástí učebnice. V příručce z roku 1993 je vidět snahu o popis vlastního okolí, což potvrzuje dost velký počet urbanonym. Zatímco učebnice z roku 2005 se řídí jiným cílem — jde tady především o ukázání Prahy, a proto se v analyzovaném materiálu vyskytuje velká pestrost toponymních podskupin, a také větší počet názvů (čtyřikrát víc než v učebnici z roku 1993), které pojmenovávají různá pražská místa, ulice, památky atd.

V první příručce (z roku 1993) se toponyma objevují jen tam, kde není možné bez nich jinak vyjádřit určitou skutečnost, aby nedošlo ke komunikačnímu neúspěchu a aby výklad nebyl příliš abstraktní (srov. např. *Mírové náměstí — Náměstí míru — náměstí Pražského povstání*), zatímco v druhé učebnici autorským záměrem bylo ukázat zeměpisné reálie Prahy (především) na pozadí „kulturního“ zeměpisu Čech, a proto je názvů ulic, náměstí, domů, institucí téměř čtyřikrát víc (16 : 73), stejně tak i názvů měst je téměř čtyřikrát víc (9 : 33), rovněž se vyskytují názvy evropských měst (až s jednou výjimkou *New York*), které v příručce z roku 1993 nevystupují. V tomto případě lze říci, že první učebnice poukazuje na vnitřní reálie, a druhá — na reálie vnitřní a vnější.

Je nutné zde také zdůraznit, že v učebnici z roku 1993 se toponyma objevují i náhodně, jako vysvětlení jiných mluvnických jevů, např. způsobu tvoření zkratk:

ZOPAKUJTE SI:

ČR = Česká republika

SRN = Spolková republika Německo

ČAV = Česká akademie věd

Podobně je dále:

Vysoká škola ekonomická — VŠE

Státní pedagogické nakladatelství — SPN

Organizace spojených národů — OSN

Investiční banka — IB (1993, s. 241–242)

Cvič. 18/7 Čtěte zkratky: ČR- če er

ČR, FSV, IB, SPN, MŠMT, PSČ, MHD, VŠZ, OSN, USA

VŠIMNĚTE SI: ÚJOP = Ústav jazykové a odborné přípravy čteme [újop]; podobně např. NATO – [nato] (1993, s. 242).

Cvič. 18/8 Tvořte zkratky: Univerzita Karlova – UK [ú ká]

Univerzita Karlova, Vysoká škola ekonomická, Organizace spojených národů, Národní divadlo, Státní pedagogické nakladatelství, České vysoké učení technické, Městská hromadná doprava, Večerník Praha, Evropské společenství, Spolková republika Německo (1993, s. 242).

POZORUJTE dále:

Vysoká škola chemicko-technologická, Státní pedagogické nakladatelství, Mladý svět (časopis), Národní divadlo, Zemědělské noviny, Pražské jaro, Muzeum hlavního města Prahy, Karlovy Vary, České Budějovice (1993, s. 287)

I když se některá toponyma objevují náhodně, nemůžeme říci, že neplní označovací funkci. Patří k té části výukového materiálu, který je nazýván dispoziční, a tím i nezbytný, a potenciálně může být využity v jazykové komunikaci. Navíc v učebnici z roku 2005 plní i další jazykové funkce, jako jsou např. socio-kulturní nebo kognitivní funkce (typy mentálních operací během užití jazyka, kognitivně motivovaná explanace apod.). V této situaci můžeme tady mluvit o skrytých deskriptích vlastních jmen, i když tyto lexikální jednotky označují individuální designáty a entity.

4. Chrématonyma

Nejmenší skupinu tvoří chrématonyma, jejichž výskyt je spíše náhodný. Objevují se tam, kde jsou začleněna do širšího kontextu, např. popis kulturního života Prahy nebo dějin (důležité události) České republiky. Počet jejich jednotlivých skupin ukazuje tabulka č. 4.

Tabulka 4. Výskyt chrématonym v analyzovaných učebnicích

Druh vlastního jména	1993	2005
Akcionyma	5	4
Ergonyma	5	1
Ideonyma	4	2
Unikatonyma	1	—
Celkem	15	7

Stejně jako ve výše uvedených kategoriích vlastních jmen, tak i v této skupině můžeme poukázat na určité sémantické podskupiny:

a) názvy historických událostí, jako jsou svátky, festivaly atd.:

události:

1993: 17. listopad 1989, Velká říjnová socialistická revoluce;

festivaly:

1993: Pražské jaro;

2005: Pražské jaro;

svátky:

1993: Mezinárodní den studentstva, Mezinárodní rok dětí,

2005: Nový rok, Silvestr, Vánoce;

b) názvy institucí, organizací, souborů, týmů atd.:

mezinárodní instituce a organizace:

1993: Organizace spojených národů, Federální shromáždění;

2005: Evropská unie;

státní instituce a organizace:

1993: Státní pedagogické nakladatelství; Česká akademie věd; Městská hromadní doprava;

d) tituly literárních děl, filmů, časopisů:

tituly filmů:

1993: Lidové noviny, Mladá fronta Dnes, Práce, Večerník Praha

2005: Muž na měsíci, Valmont;

f) unikatonyma — názvy unikátních předmětů a výrobků:

značky výrobků:

1993: Škoda

Na jedné straně je vidět malý počet a malou frekvenci chrématonym v jednotlivých skupinách, na druhé zase je třeba zdůraznit jejich podřízenost toponymům — doplňují toponyma, jako např. názvy památkových míst, názvy divadel, názvy kaváren apod. Jinými slovy, obohacují obraz kulturního života Prahy a snaží se shrnout jeho dosavadní vývoj ve srovnání s celorepublikovými (a evropskými — pokud jde o učebnici z roku 2005) trendy.

5. Závěr

Závěrem můžeme říci, že vlastní jména v analyzovaných učebnicích plní v první řadě informativně-komunikační funkci, což je závislé na určitém procesu jazykové akvizice, která bezprostředně navazuje na povahu jazykového prostředí (výchozí místo pro optimalizaci jazykové komunikaci), a také sociokulturní funkci, i když mnohá vlastní jména druhotně plní morfologickou funkci (skloňování a tvoření nových slov).

Změna principu zpracování příruček k provedení akvizice českého jazyka poukazuje na rozvoj komunikačních schopností v korelaci se sociálními charakteristikami komunikačního aktu, které se naposledy hodně změnili. Inovativní je zde rozdíl mezi akvizicí standardních vlastních jmen a běžné užívaných (zvláště deminutiv, která se v učebnici z roku 1993 neobjevují) v glottodidaktických podmínkách, např. zařazení deminutiv, větší pestrost českých onym nebo cizích vlastních jmen (především jména a příjmení, názvy států a měst) apod.. Je to způsobeno rovněž procesem, v rámci kterého schopnost mluvit českým jazykem je získána prizmatu vlivu strukturální distance kontaktujících se jazyků (např. češtiny a polštiny, češtiny a angličtiny nebo češtiny a němčiny apod.).

Mění se podmínky vyžadovaly rovněž jiný přístup ke zpracování onymického materiálu, proto jeho uspořádání v jednotlivých učebnicích je různé, avšak vždy se tyto vlastní jména doplňují. Proto můžeme rovněž říci, že jednotlivé druhy proprií, které se v analyzovaných učebnicích vyskytovaly, zobrazují následující informace:

- 1) *i n f o r m a t i v n ě - k o m u n i k a t i v n í* — patří zde antroponyma (typická jména a příjmení) a toponyma (názvy měst a států, názvy ulic a náměstí); týká se to obou druhů učebnic, ale z hlediska nového komunikačního společenství je tato integrace nezbytná, jelikož zajišťuje správné komunikační chování příslušníků jinojazyčné komunity;
- 2) *m o r f o l o g i c k é* — je to vidět především u prezentovaných antroponym (jména a příjmení) a toponym (názvy kontinentů, států, regionů a českých měst); v první řadě je to vlastnost učebnic vytvořených do cca roku 1990, později už převažuje interkulturní přístup ke zpracování učiva pro akvizici češtiny, a tím také vlastních jmen;
- 3) *s o c i o k u l t u r n í* — nositeli těchto informací jsou antroponyma (otevřenost českých slovo tvorných typů jmen a příjmení na vlivy cizích jazyků; větší pestrost jmen; významné osoby českého dění apod.), toponyma (především názvy památek, názvy institucí a domů) a chrématonyma (především ideonyma a názvy historických událostí); je to charakteristický prvek učebnic zpracovaných po roce 1990.

LITERATURA

- Balowska G., *Kulturní kompetence ve výuce češtiny jako cizího jazyka na vysoké škole*, w: *Sociokulturní kompetence ve výuce cizího jazyka a SERR*, ed. G. Balowska, M. Čadská, Praha–Ratibor 2008, s. 9–18.
- Balowski M., *Kultura a jazyk ve výuce cizího jazyka*, w: *Sociokulturní kompetence ve výuce cizího jazyka a SERR*, ed. G. Balowska, M. Čadská, Praha–Ratibor 2008, s. 19–28.
- Gawarkiewicz R., *Dialog kultur i jego uwarunkowania. Zarys problemu*, w: *Glottodydaktyczne i kulturowe aspekty komunikacji językowej*, red. K. Janaszek, R. Gawarkiewicz, Szczecin 2004, s. 43–50.

- Künzlerová Z., *Vzdělání a příprava učitelů pro interkulturní výuku češtiny jako cizího jazyka*, „Sborník prací AUČCJ” 2010, s. 35–44.
- Mączyński J., *Nazwy własne w nauczaniu języka polskiego jako obcego*, w: *Onomastyka w dydaktyce szkolnej i społecznej*, red. E. Homa, Szczecin 1987, s. 121–127.
- Polskie nazwy własne. Encyklopedia*, red. E. Rzetelska-Feleszko, Warszawa–Kraków 1998.
- Prahová úroveň — čeština jako cizí jazyk*, Strasbourg 2001.
- Remediosová H., Čechová E., *Chcete mluvit česky?*, 1. vyd., Liberec 2005.
- Rzetelska-Feleszko E., *Znaczenie nazw własnych w procesie komunikacji językowej*, w: *V Ogólnopolska Konferencja Onomastyczna, Poznań 3–5 września 1985. Księga referatów*, red. K. Zierhoffer, Poznań 1988, s. 109–117.
- Sarnowska-Gieffing I., *Głos onomasty w kwestii nauczania słownictwa*, w: *Nauczanie języka polskiego jako obcego i polskiej kultury w nowej rzeczywistości europejskiej*, red. P. Garncarek, Warszawa 2005, s. 183–192.
- Sarnowska-Gieffing I., *Nazwy własne w nauczaniu języka polskiego na kursach dla cudzoziemców polskiego pochodzenia*, *Poradnik Językowy* 1980, z. 7, s. 368–372.
- Searle J., *Proper Names*, *Mind* 1958, s. 166–173 [http://mind.ucsd.edu/syllabi/00-01/phil_lang/readings/searle-01.html].
- Słowiańska onomastyka. Encyklopedia*, red. E. Rzetelska-Feleszko, A. Cieślíkowa przy współudziale J. Dumy, t. 1–2, Warszawa–Kraków 2002–2003.
- Společný evropský referenční rámec pro jazyky. Jak se učíme jazykům, jak je vyučujeme a jak v jazycích hodnotíme*, Olomouc 2002.
- Żmijewska H., *Bikulturowe aspekty nauczania języków obcych na przykładzie języka francuskiego*, w: *Bilingwizm, bikulturyzm, implikacje glottodydaktyczne*, red. F. Grucza, Warszawa 1989, s. 76–87.

Mieczysław Balowski

Acquisition of Czech Language and Sphere of Proper Names of Language

The author analyzes two textbooks prepared for teaching Czech as a foreign language (A1 level) for the use of proper names for glottodidactic purposes. He indicates their function of information and communicative, as well as grammatical and socio-cultural. The lexical material is divided into class depending on the type of the referent, he compares them and highlights the position of proper names in the text. He describes the different types of anthroponyms, toponyms and chrematonyms and performed by them functions, as well as their attendance in particular group of proper names. Author shows the dependence of occurrence of proper names' type adopted in textbook of the theory of language acquisition. In this way, he points out what information is displayed through different types of proper names.

Keywords: Czech language, onomastics, glottodidactics functions of language, lexis